

Keretek és emberek

Kádár Judit. *Engedelmes lázadók. Magyar írónők és nőideál-konstrukciók a 20. század első felében.* Pécs: Jelenkor, 2014. 312 oldal. ISBN 978-963-676-540-8, 2700 Ft.

A szerzőt aligha kell bemutatni a TNTeF olvasóinak, egyrészt a korábbi számokban találkozhattak már tanulmányaival, másrészt neve jól ismert a gender-kutatók körében, hiszen a feminista irodalomkritika meglátásainak és módszereinek hazai megismertetésében és alkalmazásában úttörő szerepet játszott. Szerkesztésében jelent meg az első, feminista irodalomkritikának szentelt, magyar tudományos folyóiratszám (*Helikon* 1994/4.). Ebben a tematikus válogatásban adta közre Kádár saját fordításában Elaine Showalter „A feminista irodalomtudomány a vadonban” („Feminist Criticism in the Wilderness”, 1981) című tanulmányát, amelyben az amerikai tudós többek között kifejti az általa elnevezett gúno-, azaz a nőíróközpontú kritika törekvéseit. Meghatározása szerint ezen irányzat tárgyát képezi a „nők által írottak története, stílusa, témái, műfajai és szerkezete; a női kreativitás pszichodinamikája; az egyéni vagy kollektív női karrier pályája; valamint a női irodalmi hagyomány fejlődése és törvényszerűségei” (Showalter 422). A szövegrészletből kirajzolódó program Kádár kutatói munkásságára is vonatkoztatható, amelyhez több elfeledett nőíró újrafelfedezése kötődik, új szempontok, források, művek bevonásával. Vizsgálódásaiban egymással összefüggésben kezeli a társadalom-, sajtó- és irodalomtörténeti aspektusokat, módszereiben pedig ötvözi a filológiát, műelemzést, összehasonlítást és a karrieranalízist. Ezt az összetett értelmezési keretet viselik magukon írásai, amelyek egy része az elmúlt év végén jelent meg kötetbe rendezve.

Azok az 1997 és 2013 között született tanulmányok kerültek a könyvbe, amelyek a 20. századi nőírók életműveit, önreflexióit, a nőképek irodalmi és sajtó reprezentációit, valamint a szexualitásról való beszéd hazai jellegzetességeit veszik górcső alá. Bár időben szórta jelentek meg ezek a szövegek, egymás mellé téve, több ponton kapcsolódnak egymáshoz, amely jelzi a szerző következetes fogalomhasználatát. Kádár, az összehangolás érdekében, kisebb változtatásokat, kiegészítéseket eszközölt rajtuk, továbbá jól válogatott archív fényképekkel dúsította a szövegeket, és az egész elméleti keretbe foglalta.

Felépítés, szempontok, kulcsfogalmak

A frappáns könyvcím pontosan megragadja a múlt századforduló magyar nőíróinak kettőségét: pályájukkal és írásaikkal láznak koruk társadalmi szokásai ellen, de a rendszer keretei között maradnak, vagy megfordítva, látszólag engedelmeseek, de pályájukkal és írásaikkal, ha nem is megdöntik, de megrengetik a rendszert. Ide kapcsolva kerül bemutatásra Tutsek Anna (1865–1944), Lux Terka (1873–1938), Tormay Cécile (1875–1937), Erdős Renée (1879–1956), Kaffka Margit (1880–1918) valamint Kosáryné Réz Lola (1892–1984). Esetükben arra kíváncsi Kádár, hogy a „kapitalizálódó Magyarországon miféle választásai, jövedelemszerzési lehetőségeik voltak a munkaerőpiacról megélni kénytelen, többnyire középosztálybeli, vagy onnét lecsúszott, de értelmiségiként visszajutni igyekvő nőknek” (7). Miért és milyen körülmények hatására választották az írói pályát? Írásaikban milyen női szerepkonstrukciók tükröződnek, és azok hogyan viszonyulnak az uralkodó ideológiákhoz? Emellett életrajzaikban a vidék-főváros, munkásságukban a szülőföld-nemzet viszonyát is vizsgálja a Monarchia felbomlása kontextusában.

Kádár egy olyan magyar nőirodalmi hagyomány megrajzolására tesz kísérletet, amely nézete szerint a 19. század végén, a 20. század elején jött létre, és a kommunista hatalomátvétellel szakadt meg. Fontos, hogy rámutat a nőírók között az adott korban működő belső diskurzusra. A kötet koncepciójából és időkeretéből adódóan érvelése a múlt századfordulóra koncentrált, ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy az emancipációs folyamatok a munka, az oktatás, a közélet területén már jóval előbb elkezdődtek hazánkban, ahogy erre egyébként Kádár is utal a felsejtető fejezetekben. A 19. század elejétől fogva viták zajlottak, mozgalmak indultak, eredmények születtek, amelyek hol sikeres, hol kevésbé sikeres, de folyamatos dialógusban álltak egymással. A szorosabban vett témánál maradva, a nők irodalmi, újságírói tevékenysége, professzionalizálódása, intézményesülése a 20. század elején már komoly és mozgalmas előtörténettel rendelkezett. A hat kiválasztott író karrierje ezekre az előzményekre épül, és a párbeszéd nemcsak közöttük, hanem az elődökkel is folyt – ezt példázza többek között a szerző által említett Lux Terka hivatkozása Beniczkyne Bajza Lenkére (25). A jelen kötet szemlélete Showalter a női öntudat fejlődéstörténetén alapuló hármas felosztásával (*A Literature of Their Own: From Charlotte Brontë to Doris Lessing*, 1977) rokonítható, itt azonban a korszakolás, a magyar irodalomra alkalmazva, mintegy ötven évvel későbbre tolódik: a feminine/nőies szakasz, vagyis a férfi irodalmi kánon és a maszkulin beszédmódok elsajátítása kerül a múlt századfordulóra, a feministe/feminista tiltakozó és a female/női identitáskereső fázisok pedig 1945 utánra.

Kádár a nők irodalmi tevékenységét az emancipáció összefüggésében értelmezi. Könyvét a nők választójogi, oktatási, társadalmi, szervezeti törekvéseit röviden áttekintő, informatív összefoglalókkal vezeti be. Álláspontja szerint, a nők által művelt irodalom elutasítása mögött a női egyenjogúság elutasítása, vagyis a patriarchális rend védelme áll. Az általa tárgyalt írók teljesítményeit női mivoltuk miatt a mindenkori hivatalos irodalomkritika a férfiakénál kevesebbre becsülte, polgári származásuk miatt pedig később a kommunista kultúrpolitika zárta ki őket – Kaffka kivételével – az irodalomtörténetből, arra hivatkozva, hogy a ponyva kategóriájába tartoznak. A szerző elemeire bontja a különböző kirekesztő és elkülönítő értékeléseket, éppen ezért feltűnő, amikor nagy ritkán, óvatlanul maga is él velük, például, amikor a következő megjegyzést teszi: „A század második felében mind több egyetemet, főiskolát végzett, a dilettantizmust levetkőző, a férfiasnak tartott témákban is a férfiakéval azonos értékű verseket író költőnő jelent meg az irodalomban” (176).

A könyv visszatérő kulcsfogalmai, a konzervativizmus, feudalizmus, katolicizmus egymást feltételezve és kiegészítve jelennek meg, és nem annyira történeti kategóriákként, mint inkább a patriarchális szemlélet jelölőiként működnek. Ebből adódóan homogenizálódnak, és elfedődik az időben-térben változó konstruáltságuk. Feltehetőleg erre azért lehetett szükség, hogy az emancipáció velük szemben, a modernitás és a demokratikus berendezkedés részeként határozódjon meg; mindazonáltal némi árnyaltabb fogalomhasználat talán nem ártott volna.

Kádár az emancipációs diskurzussal összefüggésben vizsgálja a testiségről való beszéd alakulását: a férfi-nő kapcsolatot, a szexuális identitást és viselkedést, a normalizáció módozatait. A magyar közbeszéd patriarchális karakterét és prűderiáját remekül jellemzi a Foucault-tól kölcsönzött „korlátozó ökonómia” kifejezésével, és szíven ütött az a kemény, de attól tartok helytálló mondata, hogy ebből következően a fordítások során „az eredeti idegen nyelvű szövegtől lényeges pontokon eltérő, az adekvát interpretációt megnehezítő szövegek jönnek létre; az interkulturális kommunikáció megtorpant a határon” (11).

Pályák, művek, beszédmódok

A fentiekben vázolt szempontok alapján Tutsek Anna a modern kori magyar nőirodalom egyik úttörőjeként értelmeződik. *Az én utam* (1936) című önéletrajzi regényének szoros olvasásából térképezi fel a szerző Tutsek önreprezentációját, ahogyan az akkor hetvenéves író a fiatal lányokból álló törzsközönségéhez igazította élettörténetét. Kádár szerint azért, mert el akarta hallgatni, hogy nem önszántából, hanem a körülmények kényszerítő hatására

kezdtett lányoknak szóló rétegirodalommal foglalkozni, másrészt, mert a valóság nem felelt meg a nemére és társadalmi helyzetére vonatkozó illemnek, harmadrészt, mert szégyellte volna bevallani, hogy amikor férjhez ment már vénlánynak számított, és ezért inkább nem adott meg dátumokat. Én még annyival egészíteném ki a sort, hogy üzleti megfontolás is állhatott a háttérben, amikor olvasótábora által megszokott és elvárt szerzői hangján szólalt meg.

Kádár amellet érvel, hogy Tutseknek, miután hosszú küzdelmek után szülővárosából, Kolozsvárról a vágyott Budapestre került, vidéki, középosztálybeli, férjzetlen nőként nem volt más választása, ha szellemi foglalkozású akart maradni, minthogy felhagy, korábbi felnőtteknek szánt prózájával, és az ifjúsági irodalom felé fordul. Életművének paradoxonát abban látja, hogy a *Magyar Lányok* című lappal és a Cilike-regényekkel a nők másodrendű szerepét erősítve, egy olyan ideológiát szolgált, ami az ő érvényesülését is nehezítette.

Lux Terka életrajzát a fennmaradt kevés adatból rekonstruálja, ismerteti műveit, kitér feminista meggyőződésének ellentmondásaira, majd a *Budapest* (1908) című regényét vizsgálja meg tüzetesen. Kiemeli belőle a társadalmi válság tematizálását, a korabeli nőirodalomban ritka „femme fatale” főhős alakját, az antiurbánus szemléletet és a zsidógyűlölet elutasítását. Összeveti előképével, Kóbor Tamás hasonló című regényével (1901), és detektálja annak szereplőiben a nemi életet klinikalizáló, Krafft-Ebing-féle szexuálpatológia típusait. Kádár világosan elkülöníti a két regény intencióját, és érzékeny olvasatát bizonyítja, ahogy észreveszi Lux *Budapestjének* balzaci vonásait, például a *Goriot apóval* való egyezéseket a zárójelenetben.

Tormay Cécile-nél az írói és a politikai szerep (MANSZ, fasizálódás) összecsúszását tanulmányozza, amely során arra a konklúzióra jut, hogy Tormay előbbit az utóbbinak áldozta be. Az 1930-as évekre elapadó írói vénáját a halálával félbemaradt *Az ősi küldött* (1933–1937) című regénytrilógiájával illusztrálja. Kádár a legtöbb figyelmet a *Bujdosó könyvnek* (1920–1922) szenteli, amelyet a recepció többnyire hiteles történeti forrásként kezelt, és kultuszának emlékhelyei is a szöveghez kapcsolódva létesültek. A szerző meggyőzően tárja fel a szoros szövegolvasás segítségével a „napló” visszamenőleg létrehozott szerkezetét, a statikus nézőpontot, amely nem módosul a bekövetkező események hatására. Olyan álnaplónak tartja, amelyben az író „osztályának a két forradalomról vallott nézeteit propagáló, agitatív célokat szolgáló, mindvégig azonos, változatlan nézőpontból írott tendenciózus politikai tézist adott közre” (60). Továbbá rámutat a *Bujdosó könyv* elbeszélőjének azon, egyébként férfíróknál gyakori eljárására, ahogyan felveszi a próféta, a mártír, vagy a harcos katona szerepét.

Kádár beavagotta az Erdős Renée-ről szóló két emblematikus írását is, amelyek megjelenésükkor az íróra irányították a szakmai figyelmet. Korai

költészetének nívumát a radikálisan új versbeszélő megteremtésében látja, amelyben a nietzschei felsőbbrendű ember női párját ismeri fel. Később Kulcsár-Szabó Ernő meghatározását kölcsönvéve, az „önmagát a szubjektivitás felől megértő lírai én” költőjének tekinti (199). Értő elemzéseinek köszönhetően felszínre kerülnek Erdős írásművészetének szubverzív tulajdonságai. Szubjektumfelfogása nemcsak megelőzi Adyt, hanem hatott is rá, amelynek folyamatát Kádár le is vezeti. Erdős katolizálását követő verstermését már kevésbé tartja progresszívnek, mert visszatért a „19. századi, érdektelenné vált poétikai hagyományhoz” (211). Úgy vélem, nem tűnt el teljesen az egyedi hangja, hanem a misztikus költészet hagyományával telítődött. Mindenesetre érdemes volna szemügyre venni Erdős kései líráját is, rejthet magában felfedezéseket.

Áttérése után a konzervatív nőideál megteremtésén fáradozott például az 1922-es *Santerra bíboros*-ban vagy az 1923-as *A nagy sikoly*-ban, miközben a minden oldalról érkező heves bírálatok éppen normasértő mivoltukat jelzik. Ez utóbbi regény végkifejletét sokan, közöttük Kádár is, visszalépésnek értékelik. Valóban a megbomlani látszó patriarchális rendet állítja helyre Dóra, amikor a válás helyett az anyaságot választja. Ugyanakkor a mű tétje, talán nem is a gyerekvállalás dicsőítése, hanem a nőtest megszerzéséért folyó diskurzusok küzdelmének, és az ebből való kilépési próbálkozásnak az ábrázolása.

Kádár kiemeli Erdős korai verseinek és *A nagy sikoly*-nak az érdemeit a szexualitásról való irodalmi diskurzus felszabadításában, és ezáltal hozzájárulásukat a modern magyar irodalomhoz. Az író mégis kikopott a köztudatból, ezt a laicizálódással, illetve a szexuális értékrend és viselkedésminták megváltozásával magyarázza. Az utóbbi években megélnék Erdős-kutatások azonban azt jelezhetik, hogy változik a helyzet. Nem véletlenül kelt érdeklődést, hiszen az életmű mozgatórugójaként működő *konfliktus* gazdag, sokszólamú és vibráló szövegvilágot hoz létre, amely a vágy széles skáláját viszi színre férfi és férfi, nő és nő, férfi és nő, anya és fiú, öreg és fiatal között. Az intertextusok, vándormotívumok révén pedig írásai több szállal kötődnek egymáshoz, amely poétikai koncepciót sejtet.

Kafka Margitot új nézőpontból közelíti meg. A lányok számára kialakított oktatásrendszer és a tanítónői hivatás felől bontja ki az életművet. Az író szisztematikusan dolgozta fel szépirodalmi műveiben saját iskolai élményeit, tapasztalatait. Kádár ezeket veszi szemügyre, Kafka harmadunokatestvérével, Nemestóthy Szabó Hedviggel folytatott kamaszkori levelezésére támaszkodva. A kontextus érzékeltetése érdekében a 18. század közepétől tekinti át a lányok oktatási intézményeit, majd behatóan foglalkozik Kafka tanulóéveivel, az iskolapadhoz vezető egzisztenciális kényszerrel, sőt az ellenőrzőjébe is bepillanthatunk. A tanulmány ígéretéhez híven, amellet,

hogy a lányiskolákról nyerhető ismereteket bővíti, Kaffka nőírói identitásának kialakulására is fényt vet.

A könyv legnagyobb részét Kosáryné Réz Lola életműve foglalja el. Sokrétű kutatáson alapulnak ezek a fejezetek, amelyek nemcsak a sajtóvisszhangra és a szakirodalomra, hanem a leszármazottaktól gyűjtött adatokra, fényképekre is támaszkodnak. Kádár érdeme Réz történelmi tetralógiájának (1942–1947) újrafelfedezése. Jelentőségét abban látja, hogy a „történelmi önreprezentáció feminista megújítására tett kísérletet”, és mint ilyen egyedülállónak számít a kor nyugati irodalmában is (136). A háromszázötven évnyi magyar történelem női szempontú újraírását, illetve a saját vagyonhoz és az örökléshez való jog motívumát a Woolf-féle felfogással rokonítja (névtelenek perspektívája, saját szoba). Másik nagy erényének pedig a mikrotörténeti szemléletet tekinti. Fontos megállapítása, hogy a regényciklus egyfajta pastiche-ként, női nézőpontból dekonstruálja a „családtörténetbe szőtt meséket, mondákat, verseket” (140). A cselekményt az „erőszak”, a „halál”, a „házasság”, a „jogfosztottság”, a „nevek”, a „robinzonád”, a „szexualitás”, a „tudás”, az „utazás” fogalmak mentén ismerteti, és kidomborítja a sorozat antirasszista jellegét.

Kitér Réz nőmozgalmi életére is, hogy hogyan fér meg egymással feminizmusa és mély vallásossága. Külön fejezetben foglalkozik az elfojtás társadalmi szerepével (John Kucich elmélete nyomán), és a csók korabeli jelentéseivel a múlt századelő szexuális diskurzusai és a Magyar Katolikus Katekizmus tükrében. Azt hangsúlyozza, hogy a klérus a nyugat-európai országokhoz képest nagyobb mértékben uralta és tabusította hazánkban a nemi életről való beszédet a 20. század első felében. Bizonyítékokat hoz arra, ahogy az elvileg nemi felvilágosítást célzó keresztény kiadványok nemhogy enyhítették volna, éppen hogy felerősítették a gátlásokat, mivel elhallgatták magát a folyamatot. Réz *Porszem a napsugárban* (1930) című regényében veszi sorra a csók jelentéseit a nyilvános birtokbavételtől a büntudatig. Emellett azt is bemutatja, hogy a női főhősben a vágyak elfojtása miként szolgálja a társadalmi beilleszkedést.

A „Költőnők, ti csontos csúnyák” című széleskörű tárgyismeretre valló szövege izgalmas panorámáját nyújtja a 20. századi női lírának, fogadtatásának és az írói önreflexióknak. Számomra különösen érdekes volt megismerni az 1945 utáni időszak témára vonatkozó attitűdjeit, polémiaiát, idézeteit, amelyek kevésbé feldolgozottak a 19. századi és a múlt századeleji anyagokhoz képest. Gyulai Pál ominózus esszójétől veszi végig a nőírókkal szemben alkalmazott kettős mérce alakzatait, a különféle esszencialista előítéleteket, ahogy elemeikben variálódva újra- és újra felbukkannak nemcsak a férfi, hanem a női kritikusoknál is. Ezeket veti össze az írók reakcióival, ahogy elutasítják vagy éppen tematizálják a „női”-t, mint jelzőt, mint

kategóriát, mint hagyományt. Kádár az általuk létrehozott költői életművek el nem ismertségének főbb okait a női alkotótehetség kétségbevonásában, a nemzeti szemléletben, és a váteszi költőideálban jelöli meg. A honi irodalomtörténet-írás férficentrikuságára, nagyfokú közömbösségére, helyenként rosszindulatára is felhívja a figyelmet; azaz ritkán fordult a nők költészete felé, és, ha igen abban sem volt sok köszönet. Erre hozza példaként Pór Péter 1974-es tanulmányát, amely egyfelől Czóbel Minka lírájának modernségét méltatja, másfelől mizogin gúnyrajzot készít róla.

Kádár a „Három huszadik századi magyar képes hetilap nőképe” című írásában Naomi Wolfra hivatkozva, az elvárások (szerep, erkölcs, viselkedés) mentén létrejött nőképeket tárgyalja 1945 előtt, után, majd a rendszerváltást követő időszakban. Az újságok szépirodalmi szövegein, cikkein túl eredményes módon vonja be vizsgálódásának körébe a szerkesztői üzeneteket, olvasói leveleket, hirdetések, társkereső rovatokat. Először az *Új Időket* nézi meg. A hirdetések és az olvasói levelek alapján tisztázza profilját, hogy nem családi lap, mint hirdette magát, hanem valójában nőknek szánt sajtóorgánium. Megállapítja a lap fennállása alatt közvetített nőkép változatlanágát; az úri, középosztálybeli, hagyományos értékek szerint élő nő állítja olvasói elé. Bár Kádár hozzát teszi, hogy a női munkatársaknak köszönhetően mégsem egyértelműen sematikus a nemek reprezentációja.

Az *Asszonyok* (1945–1949), és az azt váltó *Nőke Lapja* (1949–) a kommunista ideológia egyenjogúsított, dolgozó nőtipusát közvetítette, miközben továbbra is megmaradt a családi keret, és a „nők képességeire vonatkozó sztereotípiák nem nagyon változtak” (233–234). Kettős nyomás nehezedik rájuk: a házi munka és a karrier. Kádár az ebből adódó szerepkonfliktusokat világítja meg az 1970-ben a Felszabadulás 25. évfordulója alkalmából, a *Nőke Lapja* hasábjain indított nőideál-vita hozzászólásaival. Érdekes és gondolatébresztő észrevétele szerint, az 1960-as években — még ha politikai okokból ezt nem is vállalhatta nyíltan — a női teljesítményeket és az egyenjogúságot érintő cikkei, valamint tematikus szerkesztése miatt század eleji értelemben vett feministának tekinthető a *Nőke Lapja*. Az 1970-es években pedig „modern szemléletmódú, nyitott, liberális beállítottságú társadalmi-kulturális képes hetilap volt” (242). Kádár a rendszerváltás utáni helyzettel kapcsolatban a szépségmítoszt tartja meghatározónak a *Nőke Lapja* profiljában, miközben továbbél a munka és a háztartás kettős nyomása. Interjúkból vett példákkal illusztrálja a független, karrierjére büszke, fitt nőeszmény mögött meghúzódó, többszörös elvárás következtében kialakult szorongást. Rejtett konzervatizmusként értékeli India Knight *Sex, pasik, gyötrelmek* című folytatásokban közölt regényének cenzúrázását. Kihúzták a szexuális életre, karrierre, férfikrizisre, férfiakról való

negatív véleményre vonatkozó részeket, illetve a főhős vallomását, hogy ő feminista.

Ez át is vezet bennünket a „Szerelem, amely nem meri néven nevezni magát” című, utolsó fejezethez, amely az álszemérem mechanizmusait térképezi fel a világirodalom magyar recepciójában. Behatóan ismerteti Wilde hazai fogadtatástörténetét, mit és hogyan cikkeztek róla a lapok, milyen mértékben tematizálták a férfiakhoz fűződő viszonyait. Beszél irodalmi kultuszának kialakulásáról, Kosztolányi szerepéről, és a korabeli sajtóvisszhang retorikájában felfedezhető szexuálpatológiai hatásokról. Továbbá kitér Woolf és Maugham életének és műveinek homoszexuális aspektusai felett átsikló magyar értelmezésekre. Izgalmas módon problematizálja a kultúráközi kommunikációt: a hazai fordítások hogyan gyomlálják ki, enyhítik, tompítják a külföldi művek olyan normasértő részeit, mint például a *Kis Dorri*ből Wade kisasszony lesbikusságát, Goriót apó lányai iránt érzett szerelmi szenvedélyét, Vautrin homoszexualitását, vagy Lawrence *Szűlők és szeretők* című regényéből az anya-fiú közötti túl szoros kapcsolatot.

A függelékben található táblázat a 20. század első felének legismertebb, harminc nőírójának iskolai végzettségére, foglalkozására vonatkozó adatait gyűjti össze. Egy-egy oszlopon belül helyenként keverednek a különböző típusú információk, pl. Mollinárynál a foglalkozás rubrikában az is szerepel, hogy németellenessége miatt elfogja a Gestapo, Földesnél pedig az, hogy Londonba emigrál. Mindazonáltal a laikus számára érdekességekkel, a szakértő számára pedig hasznos áttekintéssel szolgálhat a táblázat.

A kötetből jól érzékelhető Kádár problémaérzékeny alapállása, az, hogy kérdez. Ez pedig termékeny kutatói módszernek bizonyul, mert új témákhoz, meglátásokhoz, összefüggésekhez segíti hozzá nemcsak őt, hanem minket olvasókat is. Szabó Magda írja Réz születésének 100. évfordulóján: „Az író nem elporladt test, az író az életmű. Az megvan, ha kérdezzük, felelni fog” (11).

Mészáros Zsolt (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Felhasznált irodalom

- Showalter, Elaine. 1994. „A feminista irodalomtudomány a vadonban. A pluralizmus és a feminista irodalomtudomány.” Ford. Kádár Judit. *Helikon* 4, 417–442.
- Szabó Magda. 1992. „Száz éve született Kosáryné Réz Lola.” *Magyar Nemzet* 289, 11.